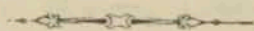

Սպարթալեան, Մաքսուտ Ս. Մաքսուտեան և Միքայէլ Յարութիւնեան իրր լկայ ստորագրած են: Այս կտակուած գումարով Բերայի մեծ պողոտային լրայ տուներ պիտի շինուին և անոնց լարձքը իր կենդանութեան պիտի ստանայ բարերարութի տիկինը, և յետոյ պիտի յատկացուի Ազգ. Հիւանդանոցին: Կտակագիրը Պաարիարքարան զրկուած է, պաշտօնական գործողութիւնները կատարուելու համար, Տիկին Թագուոր փաշա իր ամուսնոյն մահէն լերջ ամուսնացաւ անգլիացի հարուստ ազնուականի հետ, ուրկէ մեծ հարստութիւն մը ժառանգեց: Իր նախորդ ամուսնէն ունի մանչ զաւակ մը Պօղոս պէյ: Ս. Պաարիարք Հայրն օրհնութեան գիր մը զրկեց որուն պատասխանեց բարերարութի Տիկինը շնորհակալութիւն յայտնելով:

ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սուփաա Եպիսկոպոսի ի Սանկտ-Պետերբուրգ
Հայոց դպրոցների մասին (1885 ամի).

Բ.

Դեռ ևս չձեռնարկած արձանագրելու այն իրողութիւններ՝ որոնք յանձնառու եղանք դպրոցական մասին, դարձեալ անհրաժեշտ կարևոր ենք համարում դնել այս տեղ բառ առ բառ գերապատիւ Ներսէս սրբազան եպիսկոպոսի յանուն մեր ի 27 հոկտեմբերի և ի 29 նոյեմբերի արձակած նամակներ. որպէս զի ակն յայտնի նշմարուի գործոյն ստիպողականութիւն հանգերձ արտաքին հրահանգներով ըստ որոց ամենակարևոր էր դատուում յատուկ մարդ ուղարկել Սանկտ Պետերբուրգ. Այս օրերում ստանում ենք հրահանգող նամակներ և Տիփլիսից պարոն Սիմէանեանցից գրուած՝ որով նա զմեզ ապահովում է թէ՛ Կայսերական մայրաքաղաքում պատրաստ են արդէն հարցի յաջողութեան օգնել խորհրդով և գործով ինչպէս նորին

գերազանցութիւն Կարապետ Յարութիւնեան եղեանց, մեծապատիւ Մկրտիչ Սարգսեան Սանասարեանց, պայծառափայլ իշխան Սիմէոն Դաւթեան Աբամելիք-Լաղարեանց, բարձր գերազանց նախարար լուսաւորութեան Յովհաննէս Դաւթեան Դիլիանով և այլք, նոյնպէս և Տփլիսէն անձամբ նոյն տեղը հասնող պարոն Դէորդ Եւանգուլեանց, և թէ առաջինների անուամբ ծանօթ մարդկանցից մեր մասին արդէն յանձնարարական գրութիւնք ևս եղած են:

«Գերապատիւ Սրբազան Հայր, Օր աւուր բղխէ զբան» «մարգարէն լաւ է ասել, իսկ այսօրուայ մեր անգլուխ «կառավարութեան համար շատ յարմար է գալիս: Խօսքս «դարձեալ ուսումնարանաց նոր կանոնների մասին է, զի այս օրերս ստացանք Դոնդուկով-Կորսակովից մեր թղթի «պատասխանը, որով կրկին անգամ սպառնալեօք գրում է «կատարել իւր հրամանը, և մինչև նոյեմբերի 10-ն իրեն «տեղեկութիւն հաղորդել: Տփլիսից ինձ գրում են՝ որ «երբ իշխանն ընդունում է մեր գրութիւնը, մեծ զայրոյթ «է գգում, և նախ քան նախարարին ուղարկելը մեր գրու- «թիւնը՝ խորհուրդ է հրաւիրել իւր մօտ և կարծիք է «յայտնել, անյապաղ նախարարից լուծումն խնդրել մտցնե- «լու նոր կանոնների գործադրութիւնն առանց հոգեոր «իշխանութեանը գիմելու: Բայց այդ կարծիքը չէ ընդու- «նուել՝ խիստ համարուելով: յետոյ առաջակել է՝ որ իւր «նախարարին գրել, որ յարգուի Սինոդի խնդիրը, այդ էլ «չէ ընդունուել: Վերջ ի վերջոյ ասում են՝ որ մեր թուղթն «արդէն մի շաբաթ է՝ որ ուղարկել են նախարարին, և «ինչպէս երևում է՝ դեռ չսպասած նորանից պատասխան «ստանալուն, Սինոդին՝ շփոթացնելու դիտմամբ երևի, «գրում է փութով կատարել և մինչև նոյեմբերի 10-ն «իրեն տեղեկութիւն տալ: Տակաւին այս թղթի վերայ «մտածում ենք թէ՝ ինչ պատասխանենք, ոմանք ասում «են՝ որ ամենևին չպատասխանենք, ոմանք՝ թէ նոյն պա- «տասխանը կրկնենք, ինչ որ մինչև հիմա գրել ենք, ոմանք՝ «թէ հրաժարական տանք պաշտօնից, այսպէս ինչ եղրա- «կացութեան եկած չենք: Մի բան աւելի յարմար համա-

«բեցինք՝ որ միաբանութիւնը պատրաստէ մի գրութիւն
«յանուն Սինոդի, յորում յիշելով Կաթողիկոսական իրա-
ւունքները և ժամանակի կառավարութեան ուսումնարա-
նաց մասին պահանջը՝ պարտք դնէ Սինոդի վերայ չդիպ-
«չել այն նուիրական իրաւունքներին՝ որոնք միայն Կաթո-
ղիկոսներին են պատկանում», և այն թուղթը Սինոդն
«իրիւս ընդհանուր հոգեւորականութեան ձայն ընդունելով՝
«ուղարկէ կառավարութեան ասելով ի միջի այլոց թէ՝
«ահա ընդհանուր Հայոց հոգեւորականութիւնն ևս մեզ
«վերայ պարտք է դնում չդիպչենք Կաթողիկոսական
«իրաւանց. դուցէ մի ժամանակ ևս այսպիսով ընթա-
նանք — մինչև ընտրութեան ժամանակները: Զգիտեմ,
«այսքան յիշած մտքերից ո՞րն աւելի Զեզ յարմար թուի.
«և Դուք ինչ կարեւոր խորհուրդ կտաք մեզ այս մասին.
«խնդրեմ՝ շուտով հաղորդէք, որպէս զի ըստ այնմ վա-
«րուինք մենք: Թէ և կասկածում ենք՝ որ պրոկուրորը
«գուցէ մեզ բաժանէ միմեանցից և մի կամ երկու հոգի
«իրան կողմ դարձնէ, սակայն այդ ևս մեզ չէ կարող
«վհատեցնել, դարձեալ բազմութեամբ ձայնի կանենք ինչ
«որ հարկաւորն է. բայց ի հարկէ ցանկալի էր կասկա-
«ծանքներս միայն կասկած մնար և իրականութիւն չստա-
նար: Ոմանք այժմէն հրաժարական տալը վաղ են համա-
«րում ասելով՝ որ քանի կարելի է դործել՝ փախուստ
«տալ հարկաւոր չէ: Ամօթ և նախատինք նոցա երեսնե-
«ներին՝ որոնք այսօրուայ վիճակին հասցրին մեզ, եթէ
«լինէր մի գլուխ, այնքան մտածմունքը այսօր աւելորդ
«էր. բայց ինչ արած, անցածն անցած է»:

«Սրբազան Հայր: Գերապատուութեանդ գրած նոյեմ-
բերի 11 թուականաւ պատուական նամակը ստացայ
«ամենայն յարգանք, որուն կփութամ պատասխանել:
«Ուսումնարանական հարցը օրուայ խնդիր է դարձած մեզ
«համար. անդադար գրագրութեան մէջ ենք Տփլիսիսի բա-
«րեկամաց հետ: Երեկեան օրն ստացանք նամակներ՝ որ
«Դոնդուկովը վերջապէս համոզուել է մեր գրածի վերայ՝
«թէ Սինոդը ստորագրեալ լինելով վախում է Կաթողիկո-

«սից, հետևաբար այնպէս պէտք է վարուի այս գործում»
«ինչպէս որ գրում է. ուրեմն կմնայ՝ որ գործը յանձնենք
«նախարարի վճռահատութեան, այսպէս է մտածել իշ-
«խանը: Այժմ՝ մեր բարեկամները շատ կարեւոր են հա-
«ժարում» որ մարդ գնայ Ս. Պետերբուրգ, ուր և կլինի
«Դոնդուկով իշխանը, այնտեղ նորան տեսնելուց յետոյ՝
«դիմէ նախարարին և մինչև անգամ Կայսեր, խնդրէ նո-
«րա ոգորմութիւնը և ազատէ այն վտանգից մեր ազգային
«դպրոցներն՝ ինչ որ սպառնում է նոցա: Սինդուկով այսօր
«խորհուրդ արինք և վիճակուեցաւ Սրբազնութեանդ այդ-
«առաքելութեան պատիւը. Ձեզ միայն վայել է, Դուք
«միայն կարող էք գործը մի խոհեմ ճանապարհի մէջ
«դնել: Արդէն Ձեզ առաջին նամակաւ հաղորդած եմ, որ
«Սրբազնութեանդ վերայ միայն կարող ենք մատնանիշ
«լինել, որոշուած վերջացած է այդ խնդիրը, և Դուք
«պէտք է գնաք Ս. Պետերբուրգ: Այժմ Սինդուկով պատրաս-
«տում է կարեւոր գրութիւնները՝ որոնք այս կիւրակէ
«առաւ փօշտայիւ կուղարկուին Ձեզ, ուրեմն Դուք ստա-
«նալուն պէս, առանց ժամակուրդս լինելու պէտք է աճա-
«պարէք Պետերբուրգ և հոգալ ինչ որ հարկաւորն է: Գի-
«տեմ, որ ծանր է պաշտօնը և յանձնարարութիւնը, բայց
«այն ևս դիտեմ՝ թէ՛ ի սէր ազգի և եկեղեցւոյ սիրով
«յանձնառու կլինիք այդ ծանրութիւնը բառնալու: Ես
«սոյն իսկ փօշտայիւ դրեցի Պետրոսին՝ որ ինչ որ խոր-
«հուրդ ունի՝ գրէ Ձեզ, և Պետերբուրգ հարկաւոր մարդ-
«կանց գրէ՝ որ Ձեզ օգնեն գործը յաջողութեամբ գլուխ
«տանելու մասին»:

Վերադրուած նամակներից առաջինը ստացած իսկ
օրն, այսինքն դեկտեմբերի 13-ին գրութեամբ դիմելով
Ամենապատիւ Մակար սրբազան Արքեպիսկոպոսին՝ եղե-
լութեանց մասին ծանօթութիւն ենք տալիս և ի միջի
այլոց ասում ենք. «յատկապէս խնդրեմ՝ զօգնականութիւն
«Ձեր և զխորհուրդ. կարեմ՝ արդեօք նախ առ Ձեզ գալ և
«հրահանգիլ, ապա ի Պետերբուրգ ելանել. կամ բարեհա-
«ճիք տալ զնամականիս յանուն եղեանի, Սանասարեանի,

«Դիլիանովի, Աբամելիք Լազրեի և այլոց» Բէյն Հնչեստի «պիտոյանայ յայտպիսի խնդիրս, կամ առ մեծ իշխան «Փոխարքայ—Կայսրեղբայր դուքս Միխայէլ Նիկոլայեւիչն «հաճեցի՞ր տալ զգիր խնդրանաց», Տակաւին պատասխան չստացած Սրբազան Մակարից հասնում է սրբազան Սինոդի կառավարչական մասին յ30-ն նոյն դեկտեմբերի 3342 թուահամարով յանուն մեր տրուած առաջադրութեան՝ որոյ հարազատ օրինակն է հետեւեալս։

«Կառավարչի Հայոց Թեմին Աստրախանայ գերապատիւ Սուքիաս Եպիսկոպոսի. Զկնի երրորդական միջնորդական գրադրութեանց Սինոդիս ընդ Նորին Պայծառաւփայլութեան Կառավարչապետի քաղաքական մասին «Կովկասու վասն ազգային և եկեղեցական դպրոցաց Հայոց «և երրորդ անգամ՝ ընկալնլոյ ի նմանէ զմերժողական «պատասխանիս, Սինոդս նկատէ, զի առանց առաքման «ի կողմանէ սորին յատուկ և բանիբուն խոհական անձին «ի Ս. Պետերբուրգ ի միջնորդութիւն առ գլխաւոր պաշտօնեայ Տէրութեան Ռուսիոյ, անհնարին է ի ձեռս բերել զցանկալին յառաջադիմութիւն գործոյս։ Սորին ազաւթաւ Սինոդս գնելով զյոյս իւր ի վերայ գերապատուութեանդ և քով կշռադատելով, զի Դուք Ձերով խոհեմ «և հեռատես նկատողութեամբ ունիք արդարացուցանել «զյոյս իւր, որոշեաց առ այս նպատակ նշանակել զՁեզ և «առաքել ի Կայսերական մայրաքաղաքն Ս. Պետերբուրգ։

«Ուստի և Սինոդս Սրբոյ Էջմիածնի համաձայնութեամբ բոլոր անդամոց իւրոց հրաւիրէ զգերապատիւ «Սրբազնութիւն Ձեր և յանձն առնէ Ձեզ, ընդ ստանալ «գրոյս՝ առանց ժամակորոյս լինելոյ, աշխատութիւն յանձն «կալեալ՝ փութով յոյժ գնալ անձամբ ի Ս. Պետերբուրգ «և խորհրդակցութեամբ ընդ երեւելի անձինս ի մերազնեից՝ որք անդ, հասուն մտօք և խոհական միջոցօք զելս «հնարից ի գործ գնելով՝ նախապէս ներկայանալ Տեառն «Կառավարչապետին Կովկասու կնեազ Կորսակով—Դոնդու «կովին, որ քանի աւուրբք յառաջ ուղևորեալ է ի Ս. Պետերբուրգ, և հայցել ի նմանէ զշնորհս և զբարեմիտ

«միջնորդութիւն Նորին առ Տէր Նախարարն Ներքին գործոց և կամ՝ առ նոյն ինքն ամենողորմած Կայսրն Ռուսաց» որպէս զի՝ միջնորդութեամբ Նորին և խնդրանօք Ձերովք ամենողորմածարար բարեհաճեացի թաղաւոր Կայսրն, եթէ ոչ իսպառ, գէթ յետաձգել զգործադրութիւն այնր նորոց կանոնաց մինչ յընտրութիւն և ցհաստատութիւն նորոց Կաթողիկոսի ազգիս, իսկ եթէ անհաճոյ իցէ Նորին Պայծառափայլութեան Կարսակովի միջամտել յայս գործ, յայն դէպս մատչիլ առ Տէր Նախարարն Ներքին գործոց այսու յատուկ միջնորդական գործութեամբ Սինոդիս (որ ընդ սմին առաքի), և խնդրել զմիջնորդութիւն նորա առ այս։ Եւ եթէ խնդրարկութիւնք Ձեր առ Նախարարն Ներքին գործոց անօգտաբեր և անբաւարարք քննացեն ի կողմանէ նորին ևս, ի վերջին դէպս ամենախոնարհ պաղատանօք արկանել ընդ գարշապարօք Նորին Կայսերական Մեծութեան զազերս Սինոդիս և հայցել զչնորհս յերեսաց Նորին Կայսերական Մեծութեան, որպէս զի բարեհաճեացի հրամայել՝ գոնէ զգործադրութիւն նորոց Բարձրադոյն հաստատեալ կանոնադրութեանց վասն եկեղեցական դպրոցաց մերոց «յետաձգել մինչ ցհաստատութիւն վեհափառ Կաթողիկոսի, որով և ազատել զՍինոդս յայսմ դժուարատար և «յանտանելի դրութենէ։ Վասն զի՝ ցանկութիւն և խնդիր Սինոդիս չէ բնաւ դիմադրել ընդդէմ բարեհաճ կամաց թաղաւոր Կայսեր կամ՝ օրէնսդրութեանց նորին, այլ զի ընտիրական և ի նախնի սրբոց Հարց եկեղեցւոյ աւանդաբար հասեալ ցայս վայր իրաւասութիւնք Կաթողիկոսաց ազգիս մի եղծցին, որով Սինոդս պարտաւոր գտցի առաջի ազգընտիր Հովաւայետի իւրոյ, եկեղեցական կանոնաց և առաջի խղճի»։

«Արդ՝ քաջայոյս է Սինոդս, զի գերապատուութիւն Ձեր ըստ ազգասիրական եռանդեացդ և ըստ քաջ հրատարակեցդ ունիք զամենայն ճիգն աշխատանաց թափել և զհնարաւոր միջոցս ի կիր ածել առ բարւոք ի յանգհանել զայս վսեմ գործ և յանձնարարութիւն ի պար-

«Ժանս ազգի և եկեղեցւոյ մերոյ սրբոյ»

«Ընդ սմին Սինոդս ընդարձակէ Ձեզ զլիակատար
«իրաւունս, զամենայն ծախս ուղեորութեան և կեցութեան
«Ձերոյ ի Ս. Պետերբուրգ առնել ի վիճակային դումարաց
«Աստրախանու և կամ յեկեղացական արդեանց թեմիդ,
«յարակցելով թէ՛ վասն նշանակելոյ Ձեզ ի պէտս բնա-
«կութեանդ զվայելուչ սենեակս՝ Սինոդս ի միասին ընդ
«այսմ առանձին գրութեամբ խնդրեաց զպատշաճաւոր
«տնօրէնութիւն իշխան Հոգաբարձուի եկեղեցւոյն Հայոց
«Սանկտ-Պետերբուրգայ»

«Իսկ վասն տեղեկութեան և կարեւորն հրահանգու-
«թեան՝ Սինոդս ընդ սմին առաքէ առ Ձեզ զամենայն
«գործս գիւնանատան հանգուցեալ կաթողիկոսի ազգիս և
«զբոլոր գրադրութիւնս յարուցեալս ի Սինոդիս վասն այսր
«առաքիլայի»:

Սրբազան Սինոդի ներկայ պատուիրանագրութիւն
դեռ ևս մեր ձեռք չհասած՝ ստանում ենք նորա հեռա-
գիրը մի և նոյն դեկտեմբեր ամսոյ 19-ին առաւօտեան 11
Ժ. քարշուած արժանապատիւ Մամբրէ վարդապետի ստո-
րագրութեամբ, որով հարցուում է. «Ստացա՞ք Դուք Սինոդի
«առաջագրութիւն, և երբ էք մտադիր դուրս գալու»:
Ամսոյն 20-ին պատասխանում ենք՝ որ Սինոդի պատուի-
րանագրութիւն տակաւին ստացած չենք: Որովհետեւ Կով-
կասեան կառավարչապետի մասին ռուս լրագրութեանց
մէջ հրատարակուում էր թէ՛ դեկտեմբեր ամսոյ սկզբները
Պետիգորսկի պէտք է գտնուի տեղական զօրաց տօնա-
հանդիսին, ուստի անդորրութեան համար և ստուգիւ
տեղեկութեան՝ նոյն իսկ օրը հեռագրով խնդրեցինք Տփլիս-
սու Առաջնորդ գերապատիւ Արիստակէս եպիսկոպոսից
հաղորդել, երբ է կառավարչապետն գնացած Պետերբուրգ
և երբ է սպասուում նորա վերադարձ ի Տփլիս: Այս
հարցին նորին Սրբազնութիւնը 21-ին պատասխանում է.
«Կառավարչապետը դուրս է գնացած նոյեմբերի 25-ին.
«Իսկ թէ երբ կվերադառնայ՝ անյայտ է»:

Գ.

Քանի որ սրբազան Սինոդի հրովարտակ չէինք ստացած և անորոշութեան մէջ տատանուում էինք՝ դարձեալ մէկ ազօտ յոյս մեր սրտի անհանգստութեան ձայնին անդրադարձ էր լինում թէ՛ ո՞ր գիտէ այս չարչարանաց բաժակ թերևս անցնի մեզանով, ըստ որում և մասամբ անհամաձայնութիւն կար Սինոդի անդամաց մէջ Սանկտ-Պետերբուրգ մարդ ուղարկելու վերաբերութեամբ։ Սակայն երբ խնդիրն որոշ կերպարանք ստացաւ որ ըստ օրէ մտահոգութիւնը սկսաւ մեզ տանջել։ Մէկ կողմից յիշելով՝ որ Ռուսաստանի մէջ Բարձրագոյն հաճութեամբ հրատարակուած ամենայն օրէնք յընթացս երեքօրեայ ժամանակի անշուշտ կատարուած իրողութեանց կարգն է անցնում, և չէ կարող այն փոփոխուիլ՝ մինչև որ գործադրութեան մէջ ընդերկար փորձերով նորա ֆնասակարութիւն կամ թերութիւն չտուգուի, այն ինչ մեր դպրոցաց համար եղած հրահանգ ամբողջ տասնամասեայ օրերում երբէք չէ գործադրուած և այժմս փոփոխութիւն կամ յետաձգութիւն է պահանջուում։ Միւս կողմից աչքի առաջ ունենալով՝ սրբազան Սինոդի նման Հոգևոր Բարձրագոյն Ատենի երբակի խնդրարկութիւնը Կառավարչապետից անպատասխան կամ անկատար թողնուած՝ ինքն իսկ իբրև բողոքաւոր Կայսերական մայրաքաղաքն է գնացած և ոչ մի երաշխաւորութիւն չկայ մի անձի խնդիր և աղաչանք յարգուելուն, մանաւանդ մեզ նման մի անյայտ և անծանօթ անձնաւորութեան, տարակուսութիւնը մեզ բոլորովին տիրեց։ Անհանգարտութիւնն այլ ևս դադար չտուաւ մեզ։ Անապարեցիներ Աստրախանի մէջ մեզ ծանօթ հոգևորական և աշխարհական բանագէտների կարծիք հարցնել գործի յաջողութեան մասին, և մի-օրինակաբար ամենքից վարանական պատասխան լսեցինք։ Փորձեցինք հին և նոր յիշատակարաններից քաղուածներ անել հայոց ժողովրդեան՝ սկսած մեծին Պետրոսի Կայսրութիւնից ցայսօր, ուսաց արքայական գահոյից մատուցած հաւատալիմ և

օգտակար ծառայութեանց համար, որպէս զի մեր ապագայ աղերսագրութեանց նիւթ դառնան, բայց ինքնին առողջագրատութիւնից յանդիմանուեցանք, մեզ չէն հարցնիլ թէ՛ Հայոց ժողովուրդին այժմս ո՞վ է անհաւատարիմ կամ անօգտակար ճանաչում: Այսպիսի երերմանց միջոցին գայթակղութիւն էր գալիս մեզ վերայ առաքեալի պարծենկոտութիւնը՝ նորա ուրացութիւնից յետոյ, արդարացնելով որ՝ «թէ մեռանիլ ևս հասանիցէ, սակայն ոչ ուրացայց զՔեզ» խօսքերը մահուան վտանգի բացակայութեան ժամանակ են արտաբերուած: Նոյնպէս իմ՝ Ներսէս եպիսկոպոսին գրածս՝ «այս հարցի մէջ Սինոդն ինձ ինչ որ հրամայէ, ընդունելի է» սոյն ճգնաժամից շատ յառաջ են գծագրուած:

Մի անգամ եղածն այլ ևս յետս դարձնելու հնար չկար, կամայ ակամայ պէտք էր յանձն առնել և որքան կարելին է շուտով թողնել Աստրախան, որպէս զի կովկասեան իշխան կառավարչապետին Պետերբուրգ տեսնելու հնար լինի: Դեկտեմբերի 21-ին ստանալով Սինոդի հրովարտակ՝ նոյն իսկ օրն գրաւորաբար խնդրում ենք սլարոն Նահանգապետի և փոշտային կառավարչի բարեհաճ կարգադրութիւնք, որպէս զի հարկաւոր համարուած տնօրէնութիւնք լինին մեզ համար անարգել ճանապարհորդութեան մինչև Յարիցին՝ որ 410 մղոն ճանապարհ է և դժուարագնալի՝ մշտական տղմուտ և ճահճային լինելուն պատճառաւ: Խնդրում ենք արքունի ժողովրդական ուսումնարանների տեսչի յօժարութիւնն՝ Աղաբաբեան Հայոց գաւառային վարժարանի կրօնուսոյց արժանապատիւ Մելիքսեդեկ քահանայ Քալանթարեանցին ամսօրեայ ժամանակով արձակուրդ տալու, որպէս զի հետեւինս առնենք իբրև յաջողակ թարգման և չկարօտենք այս և այն անվըտահելի, անփորձ անձնաւորութեանց դիմել տարապարտ դժուարութեանց դուռն բանալ: Առաջագրում ենք Վիճակային Կոնսիստորիային ի միջի այլոց՝ Քալանթարեանց քահանային առժամանակ անդամակցական պարտաւորութիւնից ազատ կացուցանելով՝ տալ մեզ յուզեկից և նորա

տեղ կարգել բարեկրօն Գաբրիէլ քահանայ Ռախրեանցին, մեր անունն իբրեւ բացտկայ օրագրութեան մէջ ցոյց չտալ, նաեւ կարգադրել հասուցանել մեր ձեռքը երկու հազար ռուբլի արծաթոց վիճակային և եկեղեցական գումարներէ թէ ճանապարհածախուց համար յերթ և ի դարձն, և թէ՛ մայրաքաղաքում կեցութեան անհրաժեշտ պիտոյից համար:

Այն ինչ մէկ մէկից յետոյ ստանում ենք ժողովրդական դպրոցների վերատեսչի, նահանգապետի և փոշտային կառավարչի գրութիւնք՝ թէ մեր խնդիր յարգուած է նոցանից, հասնում է լուր մեր ականջներին. Աստրախանի եկեղեցիների երեսփոխանները թեմական Ատենի հրամանով չեն կամենում մեզ ճանապարհածախս տալ, այլ մտադրութիւն ունին ժողովրդական ժողովներ բանալ և թոյլտուութիւն ստանալ նոցանից այսպիսի արտակարգ ծախսարարութեան համար: Չեն բարեհաճում անգամ փոխարինաբար ի հաշիւ մեր անդադրածոց տալ գումար, որպէս զի անարգել կարողանանք ուղեորել և իշխանութիւնից մեզ վերայ դրուած յանձնարարութիւնը կատարել: Լուր է հասնում մեր ականջներին նաեւ, որ բարեկրօն քահանայք զանազան պատճառաբերութիւններով հրաժարուում են Մելքիսեդեկ քահանայի ժողովուրդը հովուել յանձն առնելուց: Իսկ մերձակայ ծննդեան օրերում հարիւրաւոր տուն բարեպաշտ հասարակութիւն քրիստոնէական միսիթարութիւններից զրկել արդարութիւն չէր: Երկայնամիտ համբերութեամբ և ընդարձակասիրտ վեհութեամբ տանում ենք այսպիսի անախորժութեանց, յանձն ենք առնում միայն վիճակային Կոնսիստորիայի գանձարանում եղած հինգ հարիւր ռուբլի դրամն ստանալ՝ պակասորդն անձնականից հոգալու յօժարութեամբ: Հրաւիրում ենք մեզ մօտ քանի մի երիցունք և նոցա մէջ բաժանում ենք Քալանթարեանցի ծխականաց օրինակատարութիւնք՝ ոմանց բաժին տալով պատարագի հերթակալութիւնն, ոմանց տնօրհնէք և ոմանց տօն շնորհաւորէքներ հանգերձ պատահական օրինակատարութեան:

Թեամբք: Որպէս զի ամենայն ինչ կարգաւ եղած լինի և մտահոգութիւն կամ խղճահարութիւն չունենանք՝ դեկտեմբերի 23-ին Կիւրակէ օր, սուրբ Աստուածամօր աւագ եկեղեցում՝ պատարագի սրբազան խորհրդից յետոյ կատարում ենք հոգեհանգստեան կարգ ի յիշատակ այն օրհնեալ ննջեցելոց՝ որոց ժառանգները մեր հրաւէր յարգելով յօգուտ շինութեան աղքատանոցի դրամաւոր ընծայարեութիւններ ունին արած: Այս պարտք մեք ուխտադիր էինք կատարել ամսոյն 26-ին Սրբազան Պօղոս-Պետրոս առաքելոց եկեղեցում՝ ի պատիւ նոցա տօնին անձամբ մատուցանելով սուրբ պատարագ, ըստ որում՝ աղքատանոցի տան շինութեան համար անցեալ 1883 թուականին նոյն սուրբ առաքելոց տօնի օրն, նոյն աստուածային տաճարում խրատական յորդորով նախապատրաստական սկիզբն արած էինք, ուրեմն և այն տեղ վայել էր վերջնական գոհութիւն մատուցանել Աստուծոյ և շնորհակալութիւն ժողովրդեան՝ որ մի տարուայ ընթացքում յաջողեցին մէկ աղգային սեփական հաստատութիւն ունենալ, հաստատութիւն՝ որ 13,000 բուրլիից առաւել արժէք ունեցաւ, և այդ փոքր բան չէր, մանաւանդ այսպիսի ժամանակում. սակայն վերահաս ճանապարհորդութիւնն՝ որ տեղի պէտք է ունենար ամսոյն 26-ին, առաւօտեան 10 ժամին, դորա կարգը յեղափոխեց:

Մինչդեռ ամենայն արգելք վերջացած էինք համարում՝ ահա նոր առիթներ յառաջ եկան: Արժանապատիւ Մելքիսեդեկ քահանայն յայտնուում է և ծանուցանում՝ որ ծխոց հովուատարութիւնն յանձն առնող երիցունք առ ահի միայն խոստացած են իւր պարտքեր կատարել, մեր բացակայութիւնից յետոյ ժողովրդեան իրաւացի տրտունջներ կբարձրանան և ինքը պատասխանատու կհամարուի, որ որոշակի տնօրէնութիւն չէ արած նոցա մասին: Ասում է՝ որ Աստրախանից մինչև Յարկիցին փօշտային ճանապարհն սաստիկ ցելս լինելուն պատճառաւ չէ կարելին սահնակով գնալ. իսկ բաց հասարակ իջևանի սայլակով՝ դժուար է այնքան հեռաւորութիւն, օր և գիշեր ուղևո-

րութեամբ վճարել: Ծանուցանում է նոյնպէս՝ որ ժամագրուած օրն անհնարին է ճանապարհ դուրս գալ, ըստ որում Վոլգայ գետի վերայ ոչ նաւ է բանում, և ոչ սառոյցն է այնքան ամրացած՝ որ կարողանայ ծանրութեան տեղի տալ. այդ իսկ պատճառաւ արքունի փօշտն երեքշորս օր է չէ ուղարկուած. ուրեմն առաւել լաւ չէ սպասել մինչև ծննդեան տօնի կատարումն՝ որից յետոյ ամենայն դժուարութիւններ վերացած կլինին և անդորր հոգեով կլինի մեր բացակայութիւն: Ընտանեկան դժուարութիւնը գլուխ է բարձրացնում մեր մէջ և ուղղակի քահանայի պատճառաբերութեանց պատասխանում ենք: Ձեր ծխականաց օրինակատարութիւնք ստանձնողք յարգեն իրենց խոստումն և մեր յանձնարարութիւն կամ ոչ, Դուք երբէք պատասխանատու չէք հասարակութեան առաջ, այլ մեք: Մեզ համար դժուար չէ եկեղեցեաց մէջ ծանուցումն առնել՝ որ Քալանթարեանցի ժողովրդականը ազատ են նորա բացակայութեան ժամանակ, ինչ քահանայի կամենան ծուխ լինել և արդիւնք նոցա յանձնել կարող են, իսկ Դուք հասութից մասին մեզանից կստանաք բաւականութիւն: Ճանապարհական դժուարութեանց համար Ձեզ հոգալ պէտք չէ. մեք այդ մասին նախատես լինելով՝ յանձնած ենք թեմական Ատենի անդամոց ծածկութեով կառք վարձել կամ գնել Քաջագէտ ենք՝ որ ընտանեաց և զաւակաց տէր անձնաւորութիւն էք, ուստի և ամենայն հնարաւորութիւն ձեռք կառնենք զՁեզ անվնաս և անփորձ տանել և բերել. որպէս զի ոչինչ ծանրութիւն չբերենք մեր խղճին և անախորժութիւն Ձեր գերդաստանին: Արդէն հեռագրաւ Սինոդին ծանուցած լինելով՝ որ ամսոյս 26-ին պէտք է դուրս գանք՝ չենք կարող յետաձգել ուղևորութիւնը մինչև ծննդեան տօնի կատարումն և տնօրհնեաց աւարտն. եթէ գիտենանք՝ որ անշուշտ Վոլգայի սառոյց պէտք է մեր օտից ներքև կտարուի և ընկղմուինք, դարձեալ չենք յօժարիլ զանց առնել, կամ որ ընդ օր ձգել մեր դուրս գալ. եթէ Դուք պատճառներ էք սրոնում մեզ հետ չգալու, լաւ իմացէք՝ նախապէս

ղԶեղ կարգելենք քահանայապետութենէ, և ապա կերթանք. որպէս զի դարձեալ ժողովրդականք Ձեր հովուութեան միայն և եթ ապաստան մնացած չհամարուին:

Ինչպէս յետոյ անձնական փորձերից հաւատարմացայ՝ արժանապատիւ Մելքիսեդեկ քահանայն ունէր իրաւունք վերոյցերեալ առիթները, մանաւանդ ժողովրդականաց հովուութեան անորոշութիւնն, ասացուածի առարկայ չինել. ըստ որում նախանձից յառաջացած ընկերական չկամութիւնն ամենայն մանրիկ դէպքերից մեծամեծ իրողութիւններ կարող էր յառաջ բերել. Ինչ և իցէ, դեկտեմբերի 25-ին ուսացանք զերապատիւ Մակար սրբազանից հեռագիր ի պատասխանի մեր նամակին՝ որով ծանուցանում է. «Ձեզ հաւատացած յանձնարարութիւնը շատ «կարևոր է և կրերէ Ձեզ պատիւ. Յանկալի էր և ինձ «տեսակցել Ձեզ հետ, բայց որովհետեւ ժամանակն չէ ներում, այս պատճառաւ փութացէք ուղղակի Պետերբուրգ: Աշխատեցէք գործել խոհականութեամբ և հանգդարտութեամբ, և լինելով ճիշտ արտայայտող Սինոդի «զգացմանց՝ ձեռնարկուիլ մի միայն նորա Ձեզ տրուած «հրահանգներով: Աստուած թող օգնական լինի Ձեզ»: Առանց փոխխելու մեր նախագիծը՝ նշանակած օրուայ առաւօտեան 10 ժամին թողինք Աստրախան, Դեռ ևս սահնակով կամ սայլերով չէին երթեկելում դետի վերայով պողի անհաստատութեան պատճառով, այլ ոտով: Անվտանգ երկիւղածութեամբ քայլերնիս փոխելով՝ յաջմէ և յահեկէ զգուշացողներ սեննալով, անխորձ, անսասան ոտք դրինք աջ ափի վերայ, մտանք փօշտային իջևանն, ճանապարհային զգեստներ հագանք, ուղևորողներին հրաժեշտի ողջոյն կարգացինք և արդէն պատրաստի կառքի մէջ տեղաւորուեցանք: Ո՛վ ուղևորութիւն արած է, գիտէ՝ որ ամենից դժուար տանից դուրս գալն է, այնուհետեւ ոչ մի արգելք այնքան չէ ճնշում մարդու, ժամ առ ժամ յառաջանում է, որքան և դանդաղ քայլերով լինի, և նպատակին մերձենում: Սակայն ինձ համար ոչ ծովային, ոչ երկաթուղով և ոչ հասարակ փօշտայով գնացքները չու-

նին իրենց ուշադրաւ տպաւորութիւն, այլ տանից դուրս գալն է հանդիստ, ընթացքը դժուարին, մանաւանդ երբ ընդ երկար լինի ճանապարհն և քանի մի օրեր տևէ:

Զգիտեմ, ինչ տղայական միտք էր ինձ տիրել, անդադար իջևաններ համարելով, քաղաք և գիւղեր անցնելով, օր և գիշերներ հաշուելով՝ աշխատում էի յունվարի առաջին օրը, վաղքա՛ ընդ առաւօտն, կայսերական մայրաքաղաք հասնել և ո՛չ մի հանգստութիւն չառած՝ եկեղեցի մտնել, սուրբ պատարագ տեսնել, զգեստաւորուիլ գոհացողական մաղթանք կատարել, դառնալ առ պանդուխտ հայազգիս և կաղանդի շնորհաւորէք խօսիլ, ինձ յանձն եղած դպրոցական գործի յաջողութիւնն հաւատացած էի թէ կախում է նոր տարուայ սկզբում արքայական տոհմի համար կատարածս օրհներգութենէն: Այնքան յեղեղեցի այս թերթի կարծիք՝ մինչև արժանապատիւ ուղեկցիս սկսաւ ձանձրութիւն դառնալ այն և ուր ուրեմն զուարճութիւն, Ո՛չ Յարիցին, ո՛չ Դրեազի, ո՛չ Մոսկուայ՝ առաւել քան շողեկառաց համար սահմանուած ժամանակ, մնալ չկամեցանք, ո՛չ ոքի հեռագրով ձանձրութիւն տալ յանձն չառինք: Թէ և ո՛չ առաւօտուն, բայց ընդ երեկո 9 ժամին, յունվարի առաջին օրը միլիոնաւոր ելեքտրական, շլացնող ճրագարանների հոսանաց սակ հասանք Պետերբուրգ, և ուղղակի Դեմուտ անունով հիւրանոցում իջևանեցանք, որոց խուլ առանձնասենեքներին չեն կարողանում հասնել փողոցային խլացուցիչ տղազակներ կամ կառքերի դղրդիւն:

(Շարունակելի)

